

КОНТРАРЕВОЛУЦИЈА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ. — ЗАВОЂЕЊЕ ВОЈНЕ УПРАВЕ ФЕБРУАРА 1945. ГОДИНЕ¹

Оружана контрареволуционарна побуна

Последње њемачке јединице — групације генерал-пуковника Лера, повукле су се са територије Косова и Метохије 23. новембра 1944. године. Протјеривањем фашистичког окупатора није истовремено стигла потпуна слобода народима Области. Знатне шиптарске² квислиншке снаге — вулнетари³ и Бали Комбтар (балисти)⁴ — нијесу одступиле са Њемцима већ су остале на овом тлу. Обезбјеђујући повлачење Њемаца, оне су водиле тешке борбе против дивизија НОВЈ, које су наступале од Куршумлије, Бујановца, Тулара и Скопља.

Крајем новембра руководство 4. оперативне зоне квислиншких вулнетерских формација, слиједећи проглас Централног комитета квислиншке Друге призренске лиге⁵ од 18. октобра: „да сви Албанци треба да устану као један у одбрану етнички чисте Албаније“, донијело је одлуку о мобилизацији и дизању устанка против јединица НОВЈ и успостављања поретка нове социјалистичке Југославије на Косову и Метохији. За команданта побуњенич-

¹ Проширено излагање са Округлог стола о завршним операцијама за ослобођење Југославије.

² Термини: Шиптар, шиптарски употребљени су у овом раду зато што се тако у то вријеме говорило и писало.

³ Вулнетари, шиптарске квислиншке формације, милицијског типа, организоване у свим сеоским и градским насељима за борбу против НОП-а и контролу српског и црногорског живља; циљ им је био: Велика Албанија.

⁴ Бали Комбтар, реакционарна шиптарска националистичка војна организација, прозападно оријентисана, водила је борбу против НОП-а; имала је за циљ Велику Албанију.

⁵ Друга призренска лига, профашистичка квислиншка војно-политичка организација, коју је формирао њемачки окупатор септембра 1943. године за борбу против НОП-а, а за Велику Албанију. О Приз. лиги ће бити још ријечи.

ких снага, око 10.000 обвезника шиптарске народности, са подручја срезова Качаник и Урошевац, одређен је Адем Главица⁶ (командант Зоне), а за команданта снага за срез Гњилане, око 5.000 побуњеника, Мула Идриз.⁷ Није усаглашен једновремени почетак дјejства, па је Урошевац нападнут ноћу 2/3. децембра; Мула Идриз је отпочео борбу на свом подручју 13. или 14. децембра, а напад на Гњилане извршен је 20. децембра.

У почетном периоду борбених дејстава, користећи се изненађењем, небудношћу јединица НОВЈ и недовољном организованошћу нове народне власти, побуњеници су постигли значајне успехе. У гушењу ове прве масовне оружане контрареволуционарне побуне на Космету⁸ учествовале су Друга, Трећа и Пета косметска бригада и двије бригаде Петнаестог македонског корпуса. Борбе су вођене све до краја децембра, када је побуна војнички ликвидирана, што не значи да је тада нормализовано стање на томе простору. Обје стране претрпјеле су озбиљне губитке, јер су окршаји, повремено, били веома жестоки. Од јединица НОВЈ највише је губитака имала Седмнаеста македонска бригада.

Крајем децембра 1944. и почетком јануара 1945. године, Шабан Полужа⁹ и Мехмед Градица¹⁰, без знања и сагласности Оперативног штаба НОВЈ за Космет, извршили су мобилизацију и прикупљање знатног броја обвезника шиптарске народности у ширем рејону Дренице, гдје није било наших јединица. У почетку се они нијесу отворено изјашњавали против нове народне власти. То је навело команданта Оперативног штаба НОВЈ да се, у сагласности са обласним руководством КП, упусти са њима у преговоре, са циљем да се и ово „дивље“ мобилисано људство приклучи раније мобилисаним бригадама и упути преко Куршумлије за Војводину, у допунске центре за попуну осталих јединица НОВЈ.

Полужа и Градица формално су прихватили предлоге Оперативног штаба и са мобилисаном масом од око 5.000 до 6.000 обвезника, добро наоружаних лаким пјешадијским наоружањем, кренули ка Подујеву. Међутим, развој догађаја је убрзо показао да им циљ није био да иду за Војводину, већ да се споје са новомобилисаном Седмом косметском бригадом, прије него што она пређе Преполоац (гребен између Топлице и Косова), и да се удружени окрену против јединица НОВЈ и поретка нове, народне власти на Космету. Овај циљ је био утолико значајнији јер је Седма косметска бригада имала у свом саставу око 7.000 мобили-

⁶ Адем Селими Главица, командант Омладинског комитета Друге призренске лиге и IV оперативне зоне.

⁷ Мула Идриз — вјерски поглавар у одметништву до 1946. године. У затвору извршио самоубиство.

⁸ Космет — уобичајени скраћени назив за подручје Косова и Метохије.

⁹ Шабан Полужа, богатији сељак, прије рата предсједник општине, из села Полуже, агент више обавјештајних служби.

¹⁰ Мемет Градица — капетан албанске фашистичке војске, родом из села Гредице у Дреници.

лисаних обвезника шиптарске народности, па би здружени били врло значајна и опасна групација против јединица НОВЈ на Космету. Пошто су колоне Полуџа — Градица закасниле са покретом и стигле у Подујево тек 23. јануара, а Седма бригада маршовала од Преполца према Куршумлији, то се ова групација, већ узнемирена гласинама провокатора да ће их Срби све поубијати, сада као побуњеничка враћа ка Дреници, која тиме постаје главно упориште побуне и контрареволуције на Космету.

Оперативни штаб НОВЈ оријентисао је према овој групацији своје знатне снаге, и борбе су отпочеле са доста закашњења, у рејону ријеке Ситнице.

Друго, по масовности и значају, контрареволуционарно жариште побуне формирано је на јужним падинама Котаоника, сјеверно од Вучитрна и Косовске Митровице, у ширем рејону Шаље. И на том простору извршена је мобилизација и прикупљање обвезника шиптарске народности без одобрења и сагласности Оперативног штаба НОВЈ. Командант тог мобилисаног људства, око 2.500 побуњеника, био је Адем Воца,¹¹ брат Шерифа Воце, познатог феудалца и дворског човјека, личног пријатеља краља Александра Карађорђевића. Представници Оперативног штаба НОВЈ Космета водили су преговоре и са Воцом, као и са Полуџом и Градицом. До споразума, међутим, није дошло и Адем Воца је са својим снагама 26. јануара напао и заузео Стари Трг и рудник Трешчу, које су наше јединице, последице жестоке борбе, убрзо потом ослободиле.

Крајем јануара и почетком фебруара било је побуњеничких упоришта и у другим рејонима Космета, али у мањем обиму (на Скопској црној гори, око Урошевца, Гњилана, на Жеговцу, око Дечана, Ругове и другдје). Тако тешка и сложена ситуација наметала је потребу предузимања посебних, односно одговарајућих мјера, како у погледу организације командовања тако и у погледу ојачања новим снагама за што брже и успјешније сламање контра-револуције.

Оружане побуне контрареволуције, прво у децембру у рејону Урошевца и Гњилана а затим крајем јануара и почетком фебруара 1945. у Дреници и Шаљи, нијесу избиле спонтано и неорганизовано. Напротив, оне су произашле из политичке основе — платформе и закључака Централног комитета профашистичке Друге призренске лиге. На челу Лиге нашли су се познати квислинзи Џафер Дева, Бедри Пејани, Исмет Кризиу и други. Лига је организационо учврстила и ојачала већ постојеће војне и политичке организације од врха до најмањег насеља на подручју Космета, формиране у вријеме италијанске владавине. И то по линији

¹¹ Адема Воцу су у децембру 1944. органи НОП-а довели у Приштину и кооптирала у Обласни народноослободилачки одбор. Отуда је руководио припремама устанка у Шаљи, да би средином јануара 1945. из Приштине нестао и појавио се као командант оружане побуне.

власти: среске, општинске и сеоске комитете, и одговарајуће политичке организације, укључујући омладинске, па чак и женске. По војној линији: војни штаб на врху, а цијела територија Области подијељена на четири оперативне зоне: за Метохију; Косовску Митровицу; Подујево—Приштина; Качаник—Урошевац—Гњилане. При војном штабу Лиге, на врху, као и при штабовима зона, налазили су се њемачки официри, већином обавјештајци. У септембру 1944. штабови зона извршили су мобилизацију великог дијела способних мушкараца шиптарске народности од 18 до 50 година, а 18. октобра Централни комитет Лиге издао је проглас за одбрану „етнички чисте Албаније“

У току фашистичке окупације, прво италијанске а затим њемачке, у свим насељима Области, градовима и селима, постојале су војне формације вулнетара, чије се бројно стање повећавало зависно од потреба за борбу са партизанима (мањим групама, одредима, бригадама). Колико је било бројно стање вулнетерских формација, при пуној мобилизацији, на подручју Области, још није истражено, али се, по одређеној војно-логичкој процјени, може претпоставити да је морало прелазити више десетина хиљада обвезника.

Осим вулнетерских састава у прољеће 1944. формирана је, као тактичко-оперативна јединица, 21. SS дивизија „Скендербег“, са преко 10.000 војника шиптарске народности, са њемачким командним кадром, затим четири батаљона од којих два жандармеријска што је, заједно са претходно формирана два пука требало да представља ударну десницу квислиншке власти.

Упоредо са вулнетарским квислиншким формацијама дјеловала је од 1942. и шиптарска националистичка реакционарна формација Бали Комбтар (балисти). При вишим штабовима те организације у једном периоду налазили су се енглески официри за везу и обавјештајци; на терену Области постојала је мрежа енглеских агената шиптарске народности.

Све те квислиншке структуре имале су исти политички и војно-стратешки циљ: очувати фашистичку творевину, тзв. Велику Албанију, спријечити долазак дивизија НОВЈ на територију Космета, и организовање нове народне социјалистичке власти. Зато су те структуре једнако слиједиле циљеве и политику Централног комитета Друге призренске Лиге.

Централни комитет Лиге преузео је у свој програм цјелокупну политику дотадашњег италијанског окупатора; само је под новим (њемачким) господарем програм дорађен првенствено у вези с новонасталим стањем на југословенском и европском ратишту, као и предвиђањима како ће се допађаји даље одвијати. Да би остварила основни постављени циљ — Велику Албанију — Лига је као основе свог стратешког програма поставила следеће: ослањати се до краја на фашистичку Њемачку, али настојати да се обезбиједи и подршка западних савезника; спријечити по оваку

цијену долазак јединица НОВЈ на територију Космета; продужити упорну борбу за етнички чисто Косово и Метохију у оквирима Велике Албаније; створити и повећати оружане снаге које ће гарантовати остварење постављеног циља.

У вези са овако утврђеним програмом сасвим је логично што те квислиншке снаге са Космета, бројчано веома јаке, нијесу одступиле заједно са Њемцима, као што су, углавном, учинили други квислинзи Југославије. Квислиншке формације на Космету, осим борбе за постављене циљеве, обављале су и врло значајан задатак за рачун својих њемачких господара: да везују знатне снаге Југословенске армије у позадини фронта, тако да се оне не би нашле на главном фронту према Леровој групацији у Срему, Босни и Хрватској. То најбоље потврђује извјештај њемачког оперативног штаба из Косовске Митровице од 11. и 12. новембра 1944. надређеном команданту. У првом извјештају стоји: „Када је прије четрнаест дана, на овдашњу иницијативу, била наређена мобилизација свих мушкараца од 16 до 60 година, ради борбе против комуниста, одзив је био масован“ У другом извјештају, дан касније, стоји: „Национално албанско вођство обећало да ће наставити борбу по одласку њемачких снага“.¹²

Развој и активност НОП-а у врло тешким условима

Масовност квислиншких формација на Космету од првог дана окупације па све до повлачења Њемаца, новембра 1944. године, ослобађала је италијанско-њемачког окупатора обавеза да на територији Области држе своје знатније снаге. Улогу окупатора, са још већом грубошћу, обављале су шиптарске квислиншке формације. Српска и црногорска насеља била су под сталном контролом и жестокиим притиском тих формација. Осим шиптарских квислинга у Митровачком Колашину имао је до новембра 1944. своје упориште четнички корпус Жике Марковића. У тако створеној ситуацији услови за стварање и развитак народноослободилачког покрета у Области били су изузетно тешки. Било је немогуће формирати бројније партизанске одреде и изводити значајније борбене акције. Зато су борци српске и црногорске националности морали ићи ван територија Космета да би се укључили у партизанске формације — на терене Црне Горе, Србије и Македоније. У току љета 1941. једна већа група рудара из рудника Трепча прикључила се Копаоничком партизанском одреду и касније ушла у састав Прве пролетерске бригаде. Потом је настављено одлажење бораца Срба и Црногораца са подручја Области. Тек средином 1944. од једног броја тог људства формиране су двије бригаде: Прва косовска, у рејону Црне Траве (јужна Ср-

¹² Непријатељска документа књига 113, пов. бр. 11567.

бија), са око 500 бораца, и Прва косовско-метохијска, у западној Македонији, са око 300 бораца. У септембру 1944. формирана је Друга косметска бригада, у рејону Бујановца, са око 600 бораца, Трећа косовско-метохијска бригада „Милан Зечар“, у рејону Врања, са око 500 бораца, и у Јабланици Пета косметска бригада, са око 450 бораца. Број бораца шиптарске народности, на дан формирања ових бригада, био је тек симболичан (2 до 5 у бригади). У састав Пете косметске бригаде почетком октобра ушао је батаљон „Мето Барјактари“, од бораца шиптарске народности. Средином октобра у Круми (Албанија) формирана је Четврта косметска бригада са борацким саставом претежно шиптарске народности. По доласку на Косово и Метохију ове бригаде су попуњене знатним бројем бораца шиптарске народности, мањим дијелом добровољцима, а углавном путем мобилизације. Ибарски партизански одред дјествовао је, ове до одступања Њемаца, у ширем рејону ријеке Ибра и Митровачког Колашина, са борацким саставом претежно српске народности.

На подручју Области било је више покушаја да се оформе мањи партизански одреди, али су они били кратког вијека. Уз највећа прегнућа, и савлађујући изузетне тешкоће, успјела су да се дуже одрже у току 1943. године само два мања шиптарска партизанска одреда: „Емини Дураку“ и „Зејнел Ајдини“ У њиховим редовима било је и нешто бораца Срба и Црногораца. Командант одреда „Емин Дураку“ Фадиљ Хоџа записао је у свом ратном дневнику под каквим је условима дјествовао и какве је све невоље морао савлађивати. Навешћемо само неке карактеристичне описе тада постојећег стања:

„Наше деловање, које је од самог почетка било ограничено на градове и српска села, задржало се још увек на уском подручју. Наше летке, често, нема ко да растури у албанским селима“ (стр. 29). Или: „Подримци су се толико уплашили да неће ни да нас виде. Ни хљеба нам не дају. Пријете да ће на нас и пушке окренути, заједно са Италијанима“ (стр. 81) итд. и слично.

А у писму штаба тог одреда, од 17 априла 1943. године, упућеном Среском комитету Комунистичке партије Урошевац, поред осталог стоји:

„Налазимо се у тешкој ситуацији. Гдје год смо прошли, наишли смо на реакцију, и то добро организовану карабињерија је знала за сваки наш покрет: шпијунирао је сваки сељак, сваки чобанин... Ако пуца један или двојица из села, онда не само што ће пуцати цијело село него и сва оближња села“

У истом смислу описује стање и Светозар Вукмановић Темпо, делегат ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВЈ, у свом писму од 8. августа 1943. упућеном Централном комитету КП Југославије. У њему, поред осталог, стоји:

„Сва шиптарска села се мобилишу чим се појави ма, какав одред. Једино су шиптарски одреди имали услове за дјеловање,

али у последње вријеме и против њих се дижу села Српске масе у већини стоје под нашим утицајем“

У каквом се стравичном стању налазио српски и црногорски живаљ крајем 1943. и првих мјесеци 1944. године најбоље се види из писма комесара Оперативног штаба НОВЈ за Космет Бошка Чакића секретару ПК од 14. априла 1944. године. У том се писму поред осталог каже:

Ситуација код нас је врло лоша. Реакција која је јесенас отпочела са исељавањем Срба, још се више појачала зимус, и још увек се наставља. Да би онемогућио јединство и братство народа на Космету, које се у незнатној мери, али ипак прилично почело остваривати, да би још више продубио јаз мржње међу Србима и Шиптарима, као и да би уништио и нашу организацију, немачки окупатор, уз помоћ великошиптарске реакције, отпочео је исељавање српског живља са Космета, дозволивши шиптарским масама да присвоје њихова имања. На овоме је окупатор успео, са врло незнатним изузетком, да мобилише шиптарске масе. Настала су хапшења, пребијања, пљачка и убиства мирног српског становништва и масовна убиства. Тако је српском живљу, нарочито насељеничком, био немогућ опстанак, те се под врло тешким условима морао исељавати“

Због таквог изузетно тешког стања Косово и Метохија била је једина већа област у земљи у којој за све вријеме ослободилачког рата, све до одступања Њемаца, није постојала ни најмања оаза слободне територије.

Пред ослобођење Косова и Метохије Комитет квислиншке Призренске лиге дао је задатак својим члановима и агентима да се у што већем броју укључују у позадинске органе народне власти, војне јединице, па чак и партијске организације. Тако им је успјело да један такав прикривени агент постане секретар партијске организације у Косовској Митровици. Било их је у органима народне власти у општинама, срезовима, па и у Обласном одбору, и у војним јединицама. Замјеник команданта Војног подручја у Пећи, капетан Југословенске армије Ибрахим Бануш — Седлар,¹² био је, по директиви Лиге, главни организатор атентата и убиства секретара Обласног комитета КПЈ Миладина Поповића, 13. марта 1945. године. Тешки злочин агената Лиге извршен је у Омладинском батаљону који је формирао Оперативни штаб и укључио га у састав Прве косовско-метохијске бригаде. Пошто у батаљону није било чланова КП из других јединица, послато је пет одабраних комуниста Срба и Црногораца на партијско-политичке дужности. Командант батаљона је организовао ликвидацију те групе комуниста; тројица су погинула, а двоје рањено. Цио батаљон се затим одметнуо — дезертирао. Агенти провокатори изазвали су

¹² Ибрахим Бануш, завршио италијанску војну академију и био поручник албанске фашистичке војске.

тешки инцидент приликом транспорта мобилисаног људства преко Бара за Ријеку, у којем је изгубило животе неколико стотина обвезника. Био је већи број таквих аката разних диверзија и саботажа.

Терет историјског наслеђа: дубоки су коријени међунационалних сукоба и неспоразума

Све лукавство фашистичких окупатора, привилегије и дата права шиптарској народности, лажна обећања и перспективе — све то, у периоду окупације 1941—1944, не би могло створити тако масовно одређење шиптарског живља за профашистичку Велику Албанију под влашћу фашистичког окупатора и изазвати толику мржњу и непријатељство против Срба и Црногораца, против НОП-а и свега што би могло ма и мало подсејати на Југославију уопште, па и социјалистичку. Такво одређење и расположење могло се изградити на широј, већ од раније постојећој основи, па је у новим условима фашистичке окупације све то само дограђено и добило нов и стравичан израз. Према томе, дубоки су коријени тог наталоженог неповјерења и непријатељства што нам је историја оставила. Управо, да би се разумјела та ратна стварност 1941—1944, нужно је осврнути се, у најкраћим цртама, на ту историјску прошлост.

Почетак сукоба, неповјерења и непријатељства између шиптарског и српског живља сеже од доласка турског окупатора на овај простор. Пријемом ислама, у првом реду од стране богатијих шиптарских породица-феудалаца и трговаца, формиран је слој привилегованих, преданих спроводника и извршилаца турске бруталне поробљивачке политике над српским народом; улиједила је потпуна исламизација шиптарског живља на овом простору. Под притиском неподношљивог турско-шиптарског терора дошло је до масовног иселавања српског живља са Косова и Метохије, крајем 17. вијека, под вођством српског патријарха Арсенија Чарнојевића. Према истраживањима Љ. Стојановића, тада се иселило 37.000 српских породица са око 185.000 душа. Према замисли турског завојевача, на тај полуиспражњен простор досељаване су помуслимањене шиптарске породице; на тај начин прошириване су границе Отоманског царства и уједно стварана и увећавана војска поузданих чувара граница империје и феудалног поретка.

Националне супротности и непријатељства су још више заострени током ослободилачких ратова Србије и Црне Горе 1876—1878. и 1912. године против турског окупатора, када је исељено око 150.000 припадника српског живља.¹³ Током и одмах по завршетку ослободилачког рата 1876—1878. године, српске власти вратиле су на Косово, са ширег подручја Топлице и Јабланице,

¹³ Јован Цвијић, *Балкански рат и Србија*, стр. 655—656.

око 30.000 шиптарског живља, које су турске власти у претходне двије деценије плански насељавале према Нишу и Лесковцу.¹⁴

Успјешним завршетком ослободилачког рата 1876—1878. године против Отоманске империје српска и црногорска држава знатно су прошириле своје границе и њих је, са малим измјенама, потврдио Берлински конгрес 1878. године. У том раздобљу настао је, на тлу Албаније, односно на простору настањеном претежно албанским живљем, под окриљем турске власти, покрет који се организационо обликовао у Призрену као Призренска лига. Осим одбране дотадашњих граница Турске империје, Лига је у свом програму имала и други значајан циљ: стварање аутономне Албаније, у оквиру Турског Царства. У оквиру покрета постепено је расла и даље јачала албанска национална мисао и жеља за сопственом државом без турског протектората.¹⁵ У састав те аутономне Албаније, по замисли твораца Лиге, требало је да уђу не само територије настањене већином албанског живља него и територије сусједних области у којима Албанци нијесу били већина — сјеверна Грчка, цијела област Косова и Метохије, дио јужне Србије, знатан дио западне Македоније (укључујући Прилеп и Скопље), дио Црне Горе (Улцињ, Бар, Плав) и Санџака (укључујући Нови Пазар и Сјеницу). Тако је Прва призренска лига утемељила концепцију о тзв. Великој Албанији. Наравно, творцима те концепције било је више стало до тога да се под њиховом управом нађе што више поданика, него до националне и сваке друге слободе тих поданика, без обзира на националну припадност.

У стварању те концепције учествовали су не само представници разних албанских националних група, углавном из богатијих слојева (феудалци, трговци и интелектуалци), уз сагласност турских власти, него и стране земље — Италија, Аустро-Угарска и Енглеска,¹⁶ које су због својих империјалистичких интереса биле против ширења граница српске и црногорске државе на рачун ослабљене Турске на Балкану. Забирале су од могућег утицаја царске Русије на те словенске земље.

Концепција о стварању тзв. Велике Албаније, мање или више модификована, трајала је, и траје, све до данашњих дана, не само код владајућих структура сусједне Албаније него и код назадних слојева шиптарске народности у нашој земљи, и један је од главних извора националистичких страсти, мржње и шовинизма, не само на Косову и Метохији него и у свим дјеловима земље

¹⁴ Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, стр. 143.

¹⁵ О Призренској лиги у нас је доста писано, често са супротних позиција и опречних тумачења истих докумената. Овдје су фрагментарно споменути само они њени програмски ставови који су оставили трајне последице на политичка збивања на Космету и сусједним подручјима.

¹⁶ В. Stulli, *Albansko pitanje*, стр. 294.

гдје има шиптарског живља. Та је концепција дјелимично остварена, иако не у потпуности по схеми Призренске лиге, у једном жалосном периоду, сумраку свјетске историје, када је фашистичка Осовина Рим—Берлин прекрајала границе држава Европе.

На другој страни, у периоду постојања српске и црногорске државе, када су у свом саставу имале дјелове Косова и Метохије, и владавине скоројевићке буржоазије, шиптарски живаљ је био угњетаван и обесправљен. Такво стање траје и за вријеме Краљевине Југославије, само још у погоршаном виду. Шиптари су били грађани другог реда, без школа на свом језику и без права употребе матерњег језика у државним и јавним установама. Због такве обесправљености, а већим дијелом и због вјерског фанатизма, долази до бројног исељавања шиптарских, турских и циганских породица у Албанију и Турску. Према неким подацима, исељено је око 40.000 душа, а извршена колонизација породица српске и црногорске народности. Такво стање условило је масовни одметнички покрет Шиптара (качачки покрет) који ће трајати годинама. У том времену привилеговани представници шиптарске народности (феудалци, трговци, аге и бегови) вјерно су служили новим господарима, као што су раније служили турском и аустроугарском окупатору.

И двије окупације у овом вијеку — аустроугарска, 1916—1918. године, и фашистичка италијанско-њемачка, 1941—1944. године — донијеле су многе невоље, страдања и жртве српском и црногорском народу на Космету, а шиптарском народу привидну слободу, школе на матерњем језику, локалну управу и пушке о рамену. Његови привилеговани представници, из богатијих слојева, били су више него предани спроводници окупаторске политике насиља и терора над српским и црногорским народом. Услиједило је масовно протјеривање српског и црногорског живља са властитих огњишта. Према подацима С. Милошевића,¹⁷ у току 1941—1944. године исељено је око 55.000 душа српског и црногорског живља. Хапшења и убијања, пљачке и паљевине били су редовна појава, па је све то даље тровало међунационалне односе у Области.

Таква збивања, историјски условљена, — у којима су Срби и Црногорци били на једној, а Шиптари на другој, противничкој, тачније речено, непријатељској страни, — оставила су тешко наслеђе у међунационалним односима, које, на жалост, ни до данас није преброђено.

Наравно, било би погрешно, на основу реченог, закључити да у сеоским и градским насељима, радним организацијама и другдје, између шиптарског и српско-црногорског живља није било коректних, добросусједских, па и пријатељских односа, и да су се међусобно помагали и заштићивали у тешким ситуацијама. Но, на жалост, преовладавали су односи које су наметале владајуће

¹⁷ С. Милошевић, *Избеглице и исељеници*, стр. 56.

структуре, било једне или друге стране, на штету радних људи свих народности.

У стварању међунационалних сукоба, мржње и неповјерења значајну улогу имале су и стране империјалистичке земље: од отоманске Турске, Италије и Аустро-Угарске до фашистичких италијанско-њемачких окупатора у другом свјетском рату. У предратном периоду, почетком 30-тих година, Мусолинијева Италија, преко својих обавјештајних служби, интензивно је радила на учвршћивању свог утицаја на шиптарски живаљ на Косову и Метохији. Један од стратегијских циљева италијанског фашизма била је: разбити Југославију као државу. Остварујући ту концепцију министар иностраних послова гроф Тано записао је у свом дневнику: „У међувремену намјеравам да боље организујем козовске Арнауте, да би забили нож у леђа Београду“, и даље: „У Подсекретаријату за Албанију образоваћу уред за иреденту“

Борба КПЈ за равноправност, националне и социјалне слободе

У таквим условима оштро изражених националних и других антагонизама једина снага на Косову и Метохији, у предратном периоду, која се борила за превазилажење таквог стања била је Комунистичка партија Југославије. Она је настојала, и знатно успјела, да обједини све прогресивне снаге интелигенције, сељака и радника, из свих националних средина, у борби за националну равноправност и социјалну једнакост. Захваљујући таквом програму и напорима, први пут у дугој историји нашли су се на истом фронту и под истом заставом прогресивни Срби, Црногорци и Шиптари. Но и поред таквог програма принципијелне и херојске борбе против реакционарних режима удружене југословенске буржоазије, за ослобођење и пуну равноправност свих народа, па самим тим и шиптарског, комунистима Косова и Метохије није било лако да задобију повјерење шиптарских маса. На почетку устанка 1941. године од укупно 270 чланова КП и 1.200 скојеваца било је свега 20 чланова Партије и 70 скојеваца шиптарске народности. Зато је њихов утицај на шиптарске масе био веома мали.

Перфидном политиком фашистичких окупатора, спровођеном преко својих слугу (ага, бегова, барјактара, трговаца и реакционарног клера), огромни дио шиптарског живља, оптерећен историјском прошлoшћу и заведен одређеним повластицама и обећањима, гледао је на партизански покрет као на чисто српско-црногорски и осветнички, а у ширем смислу — који се бори за обнову Југославије. А све што је југословенско није било њихово, односно — било је туђе. То је услвило да се масовно опредјељују против народноослободилачког покрета и да се стављају у службу окупатору.

О таквом политичком опредјељењу шиптарског живља, на свом терену, Али Шукрија, секретар Мјесног комитета КП Косовска Митровица, у свом извјештају Обласном комитету КП, крајем 1941. пише: „Арнаути не мисле много који су у Србији комунисти а који четници; за арнаутске масе Срби су Срби, непријатељи Арнаута, без разлике како их крсте, комунистима или четницима“ — Све је то условило да се масовно опредјељују против НОП-а и да се стављају у службу окупатора.

О таквој улози шиптарског живља речено је у прогласу Главног штаба НОВ и ПО Србије, августа 1944. г., којим се позивају Шиптари Космета да се одрекну служења њемачком окупатору и придруже борби осталих народа Југославије. У том прогласу поред осталог стоји: „Заједно са фашистичким освајачима Ви сте дигли руку против сусједних народа и на тај начин на себе навукли најтежу срамоту ви нијесте до сада стекли право да братски и равноправно живите са осталим народима Југославије“

Слична је оцјена дата и у писму Обласног комитета за Косово и Метохију од 30. новембра 1944. упућеном партијским руководиоцима партизанских јединица. У њему, поред осталог, стоји:

„Треба говорити о реакционарној улози Шиптара са Космета у току НОР-а, о њиховом слијепом повођењу за окупаторским слугама и о борби коју су водили против својих интереса, и о томе шта треба да учине сада да би стекли право да одлучују о својој судбини, то јест да масовно ступају у редове Народноослободилачке војске, да се упорно боре против својих издајника и да помогну НОВ и народној власти у стварању нове државе — Демократске Федеративне Југославије“

Народноослободилачки покрет на Косову и Метохији, и поред свих тешкоћа и изузетно сложених услова, о којима је већ било ријечи, ипак је успио да се одржи на терену и да дјелује политички и војнички. Једну од тешкоћа, и то већег значаја, чинила је слаба и нередовна веза са Централним комитетом Комунистичке партије Југославије, односно са Врховним штабом НОВЈ. Близина и тјешњи контакти са ЦК КП Албаније у много чему су, вјероватно, имали и негативне посљедице трајнијег карактера, које су, на одређени начин, утицале на доношење неких политички погрешних одлука од стране политичког и војног руководства Области.

На примјер: претварање Обласног комитета КП у Покрајини са два обласна — за Косово и за Дукађин. То је практично значило брисање границе између југословенског дијела Метохије и региона на територији Албаније, које су у једном ранијем времену имале заједничко име Дукађин. Тим чином су, свакако, и постављени темељи за касније погрешне ставове Скупштине у Бујану.

Други догађај, од посебног значаја, који ће оставити трајне посљедице у политичком животу Области, јесте одржавање Об-

ласне скупштине делегата у Бујану, на територији Албаније, крајем децембра 1943. и првих дана јануара 1944, дакле после Другог засједања АВНОЈ-а у Јајцу. Од 48 делегата на тој скупштини, 12 њих су били грађани Албаније; Срба и Црногораца било је само 6, 2 Муслимана изван територије Области, а сви остали су били шиптарске народности. Остављајући по страни начин сазивања и састав делегата, на скупштини је донијета и једна антијугословенска резолуција о присаједињењу Косова и Метохије Албанији. На ову озбиљну политичку грешку указао је Обласном руководству Светозар Вукмановић Темпо, делегат ЦК КПЈ и Врховног штаба НОВЈ, а касније и сам централни комитет Комунистичке партије Југославије.

У свом опширном писму од 28. III 1944. г. ЦК КПЈ поред осталог наглашава: „Није требало стварати Покрајински комитет . . . није такође требало мијењати назив Метохија у Дукађин, јер под Дукађин спадају и крајеви који прелазе преко бивше југословенске границе. Зато ћете укинути назив Покрајинског комитета и остати код старог назива Обласни комитет“ — О карактеру формираног Обласног НО одбора у Бујану у том писму стоји: „Тај одбор може бити само иницијативни, може бити само орган политичког јединства маса, а не смије му се давати карактер власти. То због тога што ви немате слободне територије.“ О ставу донешене резолуције на скупштини у Бујану о прикључењу Космета Албанији у писму стоји: „Данас се ради не о томе да се разграничи Албанија и Југославија — обје окупиране од Њемаца — него да се обје, оружаном борбом, ослободне од њих. Зато овакво постављање питања разграничења — уствари помаже Њемцима да подстичу један народ против другог“

До данас није разјашњено колико је доношењу таквог погрешног става допринијела емотивна национална, па самим тим и политичка, везаност већине чланова руководства шиптарске народности са ЦК КП Албаније, а колико револуционарне илузије о будућим односима двије социјалистичке сусједне земље, блиско повезане у народнослободилачкој борби и револуцији — Југославије и Албаније.

И преговори у Муки, вођени између представника ЦК КП Албаније са националистичком и реакционарном организацијом Бали Комбтар, о стварању заједничке команде, могао је имати одраза код доношења одлука војно-политичког руководства области.

Наиме, мјесец дана уочи капитулације Италије руководство реакционарне организације Бали — Комбтара (балиста) сазвало је конференцију у Муки, на коју су позвани све политичке струје од окорелих фашиста до комунистичке партије Албаније са циљем да се формира заједнички Комитет, наравно под њиховим руководством, за спасавање Албаније по одласку Италијана. Политички секретар ЦК КП Албаније Енвер Хоџа прихватио је позив и послао

на ту балистичку конференцију једног члана Политбироа (Имре Дишница). Без обзира што се касније ЦК КП Албаније оградао од тог договора блиско је помисли да је сам тај чин учешћа КП у преговорима са балистима могао утицати на одлуку Оперативног штаба Космета да и он води преговоре са балистичким главешинама Шабаном Полужом и Мехмедом Градицом првих дана фебруара 1945. г.

Циљеви оружане побуне и завођење Војне управе

Избијањем оружане побуне контрареволуције на Косову и Метохији новембра 1944. и јануара и фебруара 1945. године онемогућен је нормалан процес изградње и функционисања органа народне власти и друштвено-политичких организација, учвршћивање братства и јединства народа и народности у Области, као једног од битних циљева револуције, и створило општу несигурност у Области.¹⁸ Поред тога, главни циљ оружане побуне контрареволуције био је одвајање Косова и Метохије из састава Југославије, чиме је био угрожен и интегритет земље.

Оружана побуна контрареволуционарних снага садржавала је и шире импликације у односу на сусједне земље — Албанију и Грчку. Побуна је имала и циљ да се омета изградња социјализма, не само у нашој земљи него и у сусједној Албанији, и да се стварају што веће тешкоће новој револуционарној власти. С обзиром на геополитички значај овог простора, империјалистичким силама било је у интересу да он што дуже остане жариште сукоба и неспоразума. Поред тога, требало је онемогућити да наше двије социјалистичке земље, било на који начин, пруже помоћ прогресивном покрету у Грчкој. У том циљу немачка обавјештајна служба рачунала је и на сарадњу с енглеском обавјештајном службом, која није изостала.

Процјењивало се да би на прољеће 1945. ситуација могла бити још тежа ако се не предузму радикалне мјере за сламање контрареволуције и стварање услова за увођење и нормално функционисање свих органа НОП-а. Са таквом процјеном ситуације војно-политичког руководства Области и Главног штаба НОВЈ Србије упознати су ЦК КПЈ и Врховни штаб НОВЈ.

На основу такве процјене врховни командант НОВЈ и предсједник Националног комитета ослобођења Југославије Јосип Броз Тито донио је почетком фебруара 1945. године одлуку да се у циљу сламања оружане побуне контрареволуције и нормализо-

¹⁸ О степену несигурности у Области говори и чињеница да су у згради Оперативног штаба НОВЈ, очекујући могући напад побуњеника, до 8. фебруара прозори били затворени врећама пијеска са постављеним митраљезима.

вања стања ангажују одговарајуће снаге и оформи посебан орган — *Војна управа* као државно-правни орган, који би руководио укупним војним и овим другим пословима у Области — до коначне нормализације стања. Врховни командант НОВЈ, 7. фебруара, у присуству чланова најужег руководства Кардеља и Ранковића, као и генерала Терзића, упућујући на дужност команданта и политичког комесара Војне управе изнио је кратку оцјену стања у сљедећем: снаге оружане побуне контрареволуције броје око 20.000 побуњеника, са масовним ослонцем код шиптарског живља; код једне формације побуњеника њемачки обавјештајци а код друге енглески; шири смисао побуне јесте: стварати на том простору жариште трајније несигурности, ометати изградњу социјалистичког поретка, онемогућити било какву помоћ прогресивним снагама у Грчкој.

Задачи Војне управе су сљедећи: реорганизовати постојеће бригаде у Области (формирати Педесет другу дивизију) и са појачањима, која су упућена, у најкраћем року окршити побуну; организовати привреду и успоставити саобраћај; у храни и другим потребама помоћи Црној Гори и јединицама у приморској области; партијска организација пружиће у свему пуну подршку.

Команди Војне управе дају се најшира овлашћења и лично је одговорна Врховном команданту.

Наредног дана, 8. фебруара, издата је наредба Врховног команданта НОВЈ којом је за команданта Војне управе постављен пуковник Саво Дрљевић, до тада начелник штаба Прве армије, а за комесара потпуковник Ђуро Меденица, до тада комесар Педесет прве дивизије. Они ће истовремено вршити и дужност команданта и комесара Оперативног штаба. За замјеника команданта Оперативног штаба одређен је пуковник Фадил Хоџа; за команданта Војне области потпуковник Никола Божанић. Командант и комесар Војне управе заједно са инструктором ЦК КПЈ Милинком Ђуровићем и командантом Војне области Николом Божанићем стигли су у Приштину истог дана и преузели своје дужности.

Прво су командант и комесар Војне управе обавили разговоре са дотадашњим командантом Оперативног штаба Фадилом Хоџом и политичким секретаром Обласног комитета КП Миладином Поповићем о војно-политичкој ситуацији у Области. Добијени подаци у цјелости су потврдили оцјене Врховног команданта НОВЈ од претходног дана. А онда се приступило раду на изради заповијести за отпочињање опште офанзиве ради разбијања и уништења контрареволуционарне побуне у Шаљи, Дреници и другим регионима.

У Оперативном штабу успешно су обављали своје послове оперативни и обавјештајни органи. Имали су преглед стања на бојиштима. Дужност начелника Штаба обављао је потпуковник Данило Шоровић до доласка пуковника Ратка Вујовића Шпанца.

За релативно кратко вријеме, поред главних оперативних дужности, извршене су и друге организационе и кадровске промјене.

Оформљени су органи родова — артиљерије, инжењерије и службе везе; реорганизоване су службе позадине — санитарска, интендантска и техничка. Формирани су тужилаштво (тужилац Милутин Ђукић) и Војни суд (председник Мирко Перовић). Извршено је разграничење војног од невојног сектора — Обласним комитетом КП, Обласним одбором и другим органима, у погледу размјештаја, снабдијевања, обезбјеђења и друго.

Осмог фебруара распоред наших и побуњеничких снага био је следећи:

— У Дреници, побуњеничку групацију Шабана Полуње и Мехмеда Градице, јачине око 5.000 побуњеника, окружиле су Прва, Друга и Четврта косметска бригада новоформиране Педесет друге дивизије (командант пуковник Петар Брајовић, комесар потпуковник Ацо Вукотић) у садејству са Оперативно-тактичком групом бригада (командант потпуковник Вељко Жижич, комесар потпуковник Вукалица Милутиновић), у саставу: Шеста црногорска, Прва бокелска, Трећа и Пета косметска бригада;

— У рејону Шаље, побуњеничка групација Адема Воце, око 2.000 побуњеника, пружала је отпор снажним нападима Четрдесет шесте дивизије (командант потпуковник Томица Поповић, комесар потпуковник Слободан Цекић) и бригади Народне одбране Космета;

— У ширем рејону планине Жеговац, Двадесет четврта дивизија НОВЈ (командант Миле Чаловић, комесар Димитрије Врбица) водила је борбе за ликвидацију побуњеничких група;

— У гарнизонима Урошевац, Качаник и Ђуилане, Четрдесет прва дивизија НОВЈ (командант Методије Поповски, комесар Драган Тозија), са задатком чишћења терена од побуњеничких група у рејонима Скопске црне горе и огранака планине Шаре.

Оперативни штаб је већ 9. фебруара издао заповијест свим подручним јединицама за општу офанзиву и уништење побуњеничких групација контрареволуције.

У току наредних дана прво је разбијена и уништена побуњеничка групација Адема Воце. Ликвидација посљедњих блокираних група довршена је 15. фебруара. Вођ побуне Адем Воца, са својим најближим сарадницима, ликвидирао је 11. фебруара у селу Пасами, у својој кући, одакле је пружао отпор до посљедњег даха.

Борбе са окружном групацијом Шабана Полуње и Мехмеда Градице трајале су нешто дуже. Снажним ударима наших јединица побуњеничка групација разбијена је у више одвојених група, а затим је настављено даље стезање обруча и уништавање по дјеловима. Притиснуте са свих страна, захватила их је деморализација и дошло је до осипања побуњеника. Користећи ноћ, пробијали су се по групама кроз нашу блокаду и бježали, највећим дијелом својим кућама. Клијешта блокаде све су се више стезала око преосталих упоришта. Побуњеници су најснажнији отпор пружали у рејону планине Ћичевице, бранећи своју посљедњу

слободну територију. На крају су побуњеничко-кадровско језгро блокирале јединице Педесет друге дивизије у двије камене куће, у селу Трстенику, и у току ноћи 21. фебруара, уз подршку једног противтенковског топа, оно је ликвидирано. Користећи се мраком, мања група, из личне пратње вођа побуне, успјела се пробити кроз обруч блокаде и изнијети погинулог Шабана Полужу и смртно рањеног Мехмеда Градицу. Сахранили су их на тајанствен начин, да би се прикрила њихова погибија.

У овим борбама, током фебруара, наше су јединице претрпјеле знатне губитке, како у борачком тако и у старјешинском саставу. Погинуло је око 650, рањено око 1.360 и нестало (углавном дезертирало) 1.256 бораца и старјешина. Нјавећи број бораца — шиптарске народности накондно се вратио у своје јединице. Свакако су губици побуњеника морали бити знатно већи. Само у посљедњем обрачуну групација Полужа—Градца имала је преко 50 погинулих, знатан број рањених и заробљених; заплијењено је преко 700 пушака, 9 митраљеза, 4 тешка минобацача, доста муниције и разне друге опреме. Посљедњег дана борбе, са језгром побуне, одређујући ватрени положај за противтенковски топ, тешко је рањен командант Педесет друге дивизије пуковник Петар Брајовић. Касније је за команданта дивизије постављен потпуковник Данило Шоровић.

Укупне наше снаге (четири дивизије и друге јединице) ангажоване у сламању оружане побуне контрареволуције на Космету биле су јачине око 40.000 бораца. Њихова дјјства по времену и значају уклапају се, у стратегијском смислу, у оквире завршних операција за коначно ослобођење земље. Побуњеничка квислиншка групација на Космету, у одређеном смислу, извршавала је и задатак деташованог одреда њемачког окупатора у позадини нашег фронта.

Послије разбијања и уништења главних побуњеничких снага, Оперативни штаб за Косово и Метохију издао је проглас којим се позивају сви побуњеници на предају, уз објашњење да се за одметништво нико неће узимати на одговорност, а да ће за учињене злочине свако одговарати пред редовним судовима.

Ликвидација главних побуњеничких снага имала је за посљедицу деморализацију и осипање и у преосталим побуњеничким групама. Услиједила је масовна предаја побуњеника јединицама наших дивизија и позадинским органима на терену. Остала су углавном само језгра окорјелих фашиста и иредентиста, око педесетак група, јачине од десетине па до пар стотина контрареволуционара, под руководством вођа Друге призренске лиге. У циљу што брже и успјешније ликвидације одметничких група и обезбјеђења мира и сигурности на терену, извршена је одговарајућа предислокација наших јединица које ће контролисати читаву територију Области. Средином марта стигле су Пета и Шеста албанска дивизија у шири рејон Косовска Митровица, Вучитрн, Поду-

јево. Крајем априла Четрдесет прва македонска дивизија пошла је за Скопље, а на Коосмет је стигла Педесета македонска дивизија.

Под утицајем непријатељске пропаганде било је, повремено, појава дезертерства мобилисаних обвезника шиптарске народности из косметских бригада, а средином марта из Треће косметске дезертирао је читав батаљон.

Уништавање одметничких група трајало је током цијеле 1945. године, често уз осјетне обостране губитке. Но главни војни задатак Оперативног штаба практично је завршен до краја априла.

Терористичка и диверзантска активност ових окорјелих језгара контрареволуције трајаће још годинама, стварајући, уз издашну помоћ споља, и одговарајуће политичке организације типа иредентистичких комитета „националних“ и „Беса-комбтара“, затим тзв. Треће призренске лиге и слично, формирана 1946. г. а обновљена 1962. г. у Америци, са истим програмом као и Прва и Друга призренска лига, затим Савез Косовара основан 1946. г. близак балистима, и друге. У периоду нарастања другог контра-револуционарног и сепаратистичког покрета шиптарског национализма 1968—1981. г. организовано је више антијугословенских формација: групе марксиста-лењиниста; покрет за национално ослобођење Косова; црвени народни фронт; револуционарни покрет за уједињење Албанаца и други. Но, без обзира на различита имена и вријеме када су стварани, и идеолошку обојеност, све те и сличне организације имале су, и имају, исти стратешко-политички циљ: Велику Албанију, који је поставила Прва призренска лига прије сто и више година.

Нови проширени задаци Војне управе

У току априла, маја и јуна 1945, поред ангажовања око уништавања преосталих побуњеничких група, основни садржај рада војних јединица на Косову и Метохији био је: војна и политичка обука и политички рад на терену. С обзиром да је масовном мобилизацијом била обухваћена велика већина способних мушкараца, на цијелој територији Косова и Метохије, многа домаћинства остала су без потребне радне снаге. Све наше јединице добиле су задатак да тим домаћинствима помогну у пољским радовима и слично. Поред тога, оне су дале велики допринос напорима да се сузбије епидемија пјегавог тифуса и других заразних болести које су харале на подручју Косова и Метохије.

Упоредо с активношћу Оперативног штаба у извршавању постављених војних задатака одвијала се и активност Војне области, као друге компоненте Војне управе. Један од првих задатака по војнопозадинској линији био је: формирање пет војних подручја (Пећ, Призрен, Урошевац, Приштина и Кос. Митровица) и учврш-

тивање војних одсека и мобилизацијских, судских и других органа. Извршена је масовна мобилизација способних мушкараца, како ради попуне јединица Области и упућивања у Војводину у допунске центре тако и ради извођења радних акција на терену. Масовна мобилизација вршена је из војних, али и политичких разлога. Требало је што више младих људи шиптарске народности одвојити са терена и укључити у друге јединице, састављене од бораца свих народа и народности Југославије.

У релативно кратком времену оспособљена је саобраћајна мрежа, путна и жељезничка, поправљени срушени мостови и пропусги. Одржаван је редован саобраћај у зимском периоду преко Чакора и отпремана помоћ Црној Гори и јединицама у приморској области у храни и другим потребама.

Поступно су оспособљавани рудник Трепча и остале радне организације. Прикупљана је храна, огрев и друга опрема за потребе армије и становништва у градовима, и слично.

У извршавању ових значајних и многих других задатака и обавеза органи Војне области, којима је стваралачки и врло успјешно руководио Никола Божанић са својим комесаром Лазаром Суботићем, остваривана је најтјешња сарадња са ужим дијелом привременог Обласног одбора (предсједник Мехмед Хоџа), политичким руководством и другим одговарајућим органима на терену.

Војна управа, као државноправни орган, са обје своје компоненте: војнооперативном којом је руководио Оперативни штаб и позадинско-територијалном којом је управљала команда Војне области, могла је успјешно извршавати и извршити своје задатке и обавезе, у врло сложеним условима, захваљујући свестраној подршци и помоћи Обласног комитета Комунистичке партије Југославије и партијске организације у цјелини, Народног фронта, као и других патриотских снага. Мада је партијској организацији Области главни задатак био да се максимално заложује за извршавање задатака постављених пред Војну управу, то се могло постићи само тијесном сарадњом и, тако рећи, свакодневним контактима команданта и комесара Војне управе с политичким и организационим секретаром Обласног комитета Комунистичке партије Миладином Поповићем и Душаном Мутошом. Послије погибије Миладина Поповића, истакнутог југословенског револуционара, кандидата за члана ЦК КПЈ и руководиоца КП Области, ту је дужност, краће вријеме, обављао Милинко Ђуровић. Блиска и успјешна сарадња са партијским руководством настављена је и у том периоду, као и послје доласка на дужност политичког секретара ОК КП Ђока Пајковића, који је пренио богата искуства из партијског рада Комунистичке партије Црне Горе и формирања и рада органа нове народне власти. Заједнички је договорено да се по војној линији сви партијско-политички кадрови и старјешине војних формација максимално ангажују за што правилнији однос

према шиптарском становништву, да се онемогуће било какве освете или слични непожељни поступци од стране јединица и бораца. Исто тако, да се сви војни кадрови максимално ангажују у помагању партијско-политичким органима на терену у формирању органа народне власти и друштвено-политичких организација. Требало је рјешавати сложена питања око исправљања грешака раније спроведене аграрне реформе и повратка иселеника протјераних у току окупације. Одржавани су зборови и конференције у насељима и обављене друге политичке активности. Такође заједнички су планиране разне радне акције од општег интереса. Управо захваљујући присној сарадњи, јединственој процјени ситуације на терену и пуној сагласности о начину савлађивања тешкоћа и проблема, која је постојала између команде Војне управе и партијског руководства, успјешно се одвијао процес сређивања и нормализације стања у Области. Исто је тако била тијесна и успјешна сарадња са органима ОЗН-е (Организација за заштиту народа), којом је руководио Спасоје Ђаковић.

Према томе, на основу свега изложеног, пракса је показала да је одлука Врховног команданта НОВЈ о формирању Војне управе за Косово и Метохију била нужна и правилна. За релативно кратко вријеме оружана побуна, као посљедња нада Друге приренске лиге, скршена је, а њено језгро и вође ликвидирани.

Савезнички и пријатељски односи између нове социјалистичке Југославије и сусједне социјалистичке Албаније, и државни и партијски, позитивно су утицали на сламање контрареволуције на Космету, јер је то одговарало објема земљама. И привремени боравак двије албанске дивизије (Пете и Шесте), по повратку из Вишеграда, на простору Космета и под командом Оперативног штаба, такође нам је политички знатно користио, мада оне нијесу учествовале у војним акцијама.

Сламањем војне побуне контрареволуције поступно су створани услови за организовање и нормално функционисање органа нове, народне, социјалистичке власти и друштвено-политичких организација, односно политичког система у цјелини. У томе су значајну улогу имали борци косметских бригада који су упућивани на одговорне дужности у органе народне власти и друштвено-политичке организације. Они су то обављали са револуционарним жаром и на најбољи могући начин. Неповјерење шиптарских маса према новој Југославији постепено је смањивано и нестајао је страх од освете. Из редова шиптарске народности све је више активиста укључивано у органе народне власти и друштвено-политичке организације, што је био услов за поступно нормализовање стања.

По ликвидацији оружане побуне контрареволуције, која је замрачивала величину побједе над фашистичким окупаторима, пред органе народне власти, друштвено-политичке организације, а у првом реду пред комунисте Области, — с ослободитељ-

ске одлуке и тековине извојеване у оружаном дијелу револуције, постављени су крупни историјски задаци.

Створени су услови да се на овом, по много чему сложенем простору изграде нови демократски и истински социјалистички односи равноправних грађана свих народности: Циљ и програм био је револуционаран и јасан:

— Да се свако као појединац, грађанин, користи правом на рад, политичке и економске слободе, односно слободно живљење уопште, и да ужива благодети и плодове културе и језика свог народа, што само по себи подразумијева и гарантује пуну равноправност народа и народности;

— Да још важећи појмови: народносна већина, односно мањина, убудуће означавају само бројност појединих народности, а не било какве привилегије, односно већа или мања права у друштву и држави;

— Да се за свагда ослободимо терета историјског наслеђа што су нам оставили разни завојевачи и окупатори, као и домаћа класна владавина.

Комунисти Југославије, у том времену, па и комунисти Области, били су увјерени да су ти циљеви реални и остварљиви и да су услов и претпоставка даље изградње социјалистичког друштва.

*Историја се не смије прећуткивати,
Војна управа је била нужна*

Стварање Војне управе, са поменутиим садржајем рада, јединствен је феномен у ослободилачком рату и револуцији народа Југославије. (Истине ради, од краја октобра 1944. до средине фебруара 1945. постојала је Војна управа за Банат, Бачку и Барању, али је она имала првенствени задатак да ријеши проблем фолксдојчера на том простору.)

Мислим да је велики пропуст што до сада том феномену војни и други историчари, као и политичари, односно политиколози, нијесу поклонили одговарајућу пажњу. Велики писац Меша Селимовић рекао је једном приликом: „Није добро ако нешто остане недоречено и необјашњено“ Историја се не може и не смије прећуткивати. Иако је један од класика марксизма рекао да се „историја не понавља“, ипак се она у пракси, понекад, понавља, ако не као геометријска сила оно као суштина, у другом времену и датим условима. Ми то знамо из властите праксе (1945. и 1981).

Немају право они историчари, а и неки политичари Космета, који сматрају да је била погрешна одлука Врховног команданта НОВЈ о завођењу Војне управе за Косово и Метохију и употреба толиких снага за сламање оружане побуне контрареволуције. Да би се прекратиле дискусије на ту тему, које су вођене почетком

шездесетих година, Комисија Покрајинског комитета СК за питања историје, организовала је крајем 1964. г. расправу о суштини тог проблема. На том скупу потврђена је исправност процјене о нужности завођења Војне управе фебруара 1945. г. Но, без обзира на тада заузете ставове настављене су расправе на ту тему, у одређеним круговима, све до данас. Наравно, нијесу у питању побуде за утврђивање историјске истине већ све то спада у сферу националистичког и политикантског манипулисања са јасно одређеним циљем.

Више је него природно, да не кажем и уставно, право сваке организоване друштвене заједнице, а посебно револуционарне, да свим регуларним средствима брани свој интегритет, то јест цјеловитост своје територије и, посебно, своје револуционарне тековине; да обезбиједи миран живот и развитак свог социјалистичког друштва. Ради тога је армија, као специфичан орган државе и друштва, имала, и мора имати, своје мјесто и улогу.

Сламањем контрареволуције и стварањем услова за нормално функционисање политичког система, у априлу 1945. су одржане обласне конференције друштвено-политичких организација (партијска, конференција, конференција Народнoг фронта, Омладине, АФЖ-а, засједање привременог Обласног одбора), да би се првих дана јула 1945. одржала Обласна скупштина изабраних делегата за Косово и Метохију. Та је скупштина донијела одлуку о прикључењу Аутономне Области Косова и Метохије федералној Србији „као њеног саставног дијела“ и преко Србије Демократској Федеративној Југославији. Тим чином суштински је поништен основни став Резолуције Обласне скупштине одржане у Бујану, на територији Албаније, првих дана јануара 1944. године, о присаједињењу Косова и Метохије Албанији.

Ликвидацијом војне побуне контрареволуције и стварањем услова за нормално функционисање укупног система социјалистичке власти на Косову и Метохији крајем јуна 1945. престала је потреба за даљим постојањем Војне управе, као специфичним државно-правним органом, чије су функције и раније почеле одумирати зависно од тога како су се стварали услови за нормално функционисање органа народне власти, друштвено-политичких организација и система у цјелини. Расформиран је Оперативни штаб и Војна област, а дивизије и војно територијални органи ушли у састав Прве и Пете армије.

Саво Дрљевић*

* Пуковник, командант Војне управе на Косову и Метохији. Сада генерал-пуковник.